

Bosschenaar naast Garibaldi Leven en werk van Jacob Moleschott (1822-1893)

Auteur

Frans van Gaal legt zich toe op toegepast creatief denken voor het onderwijs. Hij gaf mede vorm aan een nieuw vak in het onderwijs, denkvaardigheden. In 1989 promoveerde hij als sociaal-historicus op een studie over socialisme en arbeidersbeweging in 's-Hertogenbosch 1885 - 1930.

In de zomer van 1935 viert 's-Hertogenbosch zijn 750-jarig bestaan. Het katholieke dagblad *De Tijd* neemt de gelegenheid te baat om te pleiten voor een eerbetoon aan 'Grootte Bosschenaars'. De redacteur noemt Theodoor van Thulden, Antoon Derkinderen, de musicus Alphons Diepenbrock én Jacob Moleschott (1822-1893). 'Moleschott was, hoewel onze tegenstander in filosofisch denken, een innig mensch, een man met een groot hart, een wetenschappelijk genie. Na zijn overlijden werd hij in Rome overladen met roem,' eindigt de redacteur zijn pleidooi. Tijd voor erkenning in zijn geboortestad.

De redacteur van *De Tijd* is vergevingsgezind over 'de dwalingen' van Moleschott. Hij was immers 'een kind en een slachtoffer' van zijn tijd. Moleschott tart de beginselen van het RK geloof. Dat gaat uit van één God, die boven alles verheven is. In zijn belangrijkste werk: *Die Kreislauf des Lebens* poogde Moleschott 'het eeuwige der stof aan te toonen en het pantheïsme tot vrije natuurreligie te verheffen.' Het pantheïsme stelt dat natuur en God identiek zijn. De 'bewegende materie' is 'leven!' Voor katholieken waren zulke gedachten een doodzonde.

Jacob Moleschott is geen vriend van de rooms katholieke kerk, integendeel. In 1889 staat hij aan de basis van een regelrechte provocatie aan het adres van paus Leo XIII. In Rome, op een steenworp afstand van het Vaticaan, wordt op de beroemde Campo de' Fiori een standbeeld onthuld van de monnik en ketter Giordano Bruno (1548-1600). Bruno was een Italiaanse filosoof, priester, Dominicaan, vrijdenker en kosmoloog. Bruno's opvattingen strookten niet met de officiële leer van de kerk. Bruno formuleerde als eerste het idee dat het heelal oneindig is. Hij werd als ketter in 1600 door de Inquisitie in Rome tot de brandstapel veroordeeld. Voor 'vrijdenkers' en andere progressieve geesten in de negentiende eeuw is hij een martelaar voor de vrije gedachte.

Samen met andere Europese intellectuelen zorgt Moleschott ervoor dat Bruno zijn standbeeld krijgt. In de loop van het jaar 1887 start Moleschotts lobby- en overtuigingsarbeid. Niet lang

daarna stemmen 57 van de 70 Romeinse gemeenteraadsleden voor de oprichting van het standbeeld van Bruno op de plek waar hij in het jaar 1600 op de brandstapel terecht kwam.

De Brabantse pers reageert overwegend furieus op het bericht over de onthulling. *De Tilburgsche courant* schrijft over een 'kaakslag van de liberale partij in Rome jegens de Paus en de katholieken'. De redacteur voegt eraan toe: 'Treurig voor ons is het, dat juist een geboren Nederlander, professor Moleschott bij gelegenheid van de onthulling van het standbeeld de feestrede moest houden!'

De katholieke kring verklaart Moleschott tot persona non grata. Hij heeft het er ook naar gemaakt. In Italië voert hij tussen 1876 en 1889 als senator de antiklerikale stromingen aan. Moleschott is de steunpilaar van Guiseppe Garibaldi (1807-1882) in de Italiaanse eenwordingsbeweging of Risorgimento, die leidde tot de terugval van de kerkelijke staat tot wat nu het Vaticaan is. Geen andere Bosschenaar heeft het zover gebracht dat er in Italië een biografie aan hem is gewijd. *Il medico materialista, vita e pensiero di Jakob Moleschott* luidt de titel. In het Nederlands heet het: *De materialistische arts, leven en denken van Jacob Moleschott*.

Vaders heiligdom

Jacob Moleschott wordt in 1822 in 's-Hertogenbosch geboren als de zoon van Gabriël Moleschott en Elizabeth Antonetta van der Monde. Het gezin woont Achter 't Wild Varken. Vader is arts en een

foto links: Campo de' Fiori in Rome. Op 9 juli 1889 wordt op feestelijke wijze het standbeeld van Giordano Bruno onthuld, op de plek waar hij in jaar 1600 verbrand werd. Jacob Moleschott is een van de initiators achter de totstandkoming van dit standbeeld. (Bron: Flickr Foto: Randy OHC)

foto rechts: Gedenksteen, gewijd aan Bruno. In de loop van de negentiende eeuw groeit hij uit tot een icoon van de internationale vrijdenkersbeweging.

geziene man in 's-Hertogenbosch. Zo maakt hij gedurende lange tijd deel uit van de plaatselijke 'commissie van geneeskundig onderzoek en toezicht'. In die hoedanigheid levert hij regelmatig een bijdrage aan vaccinatiecampagnes tegen besmettelijke ziekten.

Gabriël Moleschott is ook een atheïst en aanhanger van de filosoof Feuerbach (1804-1872) die stelt dat 'God een projectie van de mens is'. Godsdienst is illusie in de visie van Feuerbach. Vader Moleschott neemt het over. Hij is weliswaar van katholieke huize maar staat kritisch ten opzichte van kerk en geloof.

In de opvoeding van zijn kinderen besteedt hij veel aandacht aan de ontwikkeling van een zelfstandige en verantwoordelijke persoonlijkheid. En daar doet zijn vrouw aan mee. Ze is belijdend katholiek, maar wars van irrationeel geloof. En dat betekent toch wel wat in het 's-Hertogenbosch van het mid-

den van de negentiende eeuw. De stad is dan vol roomse dweperigheid. Zo zijn er geestelijken en religieuzen, die zichzelf naar het voorbeeld van Christus driemaal per week geselen en een haren boetekleed en een boetegordel dragen.

Antonius van Alphen (1748-1831), vicaris van het bisdom 's-Hertogenbosch, gaat de strijd aan met de Verlichting en de idealen van de Franse Revolutie. Hij keert zich rigoureuus tegen al wat het leven enige vreugde geeft. In zijn vastenmandement van 1805 stelt hij al dat oorlog en armoede rampspoeden zijn die als straf door 'de hand des Heere' over de mensen worden gebracht. "t Is eenen oogsttijd voor de goddeloose', want 'eene doodelijke ongevoeligheid met betrekking tot het geloof'.

Zijn opvolger Henricus den Dubbelden (1769-1851) hecht aan het gezag van Rome en organiseert de massa van katholieken rond het gezag van de

Moleschott is de steunpilaar van Guiseppe Garibaldi in de Italiaanse eenwordingsbeweging. Het Altaar van het Vaderland in het hart van Rome houdt de herinnering aan de eenwording in 1870 levend. (Bron: Wikimedia Commons)

Paus. Hij zet grote volksmissies op, campagnes onder het volk voor vroomheid en bekering. In zijn autobiografische geschrift, *Aus meinem Leben*, beschrijft Moleschott zijn vader als een hard werkende en toegewijde man, die streng en deugdzaam leeft en mild is in zijn opvoedingstaak. Jacobs moeder benadert haar kinderen liefdevol en blijmoedig en brengt ze muzikaliteit bij. Voor de opgroeiende Jacob is zijn vader een voorbeeld. Is de werkdag voorbij, dan wijdt vader Moleschott zich aan de studie in zijn eigen kamer. Er zijn mo-

foto's boven: De ouders van Jacob Moleschott: Gabriel Moleschott en Elizabeth Antonetta van der Monde. **foto onder:** Uit de overlijdensadvertentie van Gabriel Moleschott blijkt zijn reputatie van aanzien in 's-Hertogenbosch.

menten dat de opgroeiende Jacob zijn vader gezelschap mag houden in de studiekamer, 'een heiligdom waar niemand anders in mocht', schrijft Moleschott.

Jonge wijsneus

De begaafde Jacob Moleschott volgt de lagere school in 's-Hertogenbosch, gelegen Achter 't Wild Varken. Zijn vader zorgt ervoor dat hij al jong vertrouwd raakt met vreemde talen als Frans, Engels en Duits. Hij leest Grieks en geniet van Latijn: een jonge wijsneus. In de negentiende eeuw is dit in het milieu waarin hij opgroeit heel gewoon. Jacob Moleschott is de oudste in het gezin, maar niet de eerstgeborene: één zoon sterft direct bij de geboorte, een ander na twaalf maanden. In zijn autobiografische aantekeningen schrijft hij op bijna euforische toon over zijn ouders. 'Ik herinner mij elk stapje vooruit in het leven, alleen al door de vreugde die mijn ouders daaraan beleefden. Ik

zie nog steeds hoe gelukkig mijn vader was toen hij merkte dat ik als vierjarig kind vloeiend Nederlands kon lezen.'

Als eerste leraar in zijn Bossche jeugd noemt hij Hulkamp. Jacob is lovend over hem. Hun verstandhouding is ook goed. Moet Hulkamp een kwartiertje weg, dan stelt hij Jacob aan als zijn vervanger. Jacob helpt zijn medeleerlingen met losse letters woorden te vormen. Na de lagere school volgt Jacob de zogeheten Franse school (voorloper van de latere MULO en HBS). Jacob krijgt er les in schrijven, rekenen, boekhouden, aardrijkskunde en geschiedenis, Frans, Duits en Engels. Blijkbaar heeft vader Moleschott weinig vertrouwen in de Latijnse school en kiest voor het ietwat praktijkgerichtere onderwijs van de Franse school, voornamelijk bezocht door kinderen uit de gegoede klasse.

ADVERTENTIËN.

'S-HERTOGENBOSCH, 4 November 1857.

Heden ontsiep de WelEdele Zeer Geleerde Heer **J. F. G. MOLESCHOTT**, in leven Medicinæ Doctor en President der Provinciale en Stedelijke Commissiën van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzigt, in den ouderdom van nog geen 65 jaren. Hij bezweek niet aan een verval, maar ten gevolge eener overspanning van krachten, die hij 41 jaren aan het welzijn der Ingezetenen van Stad en Gewest had toegewijd. Hij ontviel zijn treurend huisgezin in den Herfst des levens, terwijl hij onvermoed bezig was, de rijpe vruchten eener rijke ervaring voor zijne Medemenschen te plukken.

E. A. MOLESCHOTT,
Geb. VAN DER MONDE.

Mede uit naam van hare Kinderen.

Eenige Kennisgeving

(3492)

Op een dag komt de schoolopzichter op bezoek, een ambt dat volgens Jacob in handen lag van 'zogenaaemde grote heren die weliswaar veel voortreffelijk wisten maar in taalkunst niet uitblonken.' Jacob moet een Nederlandse zin opschrijven, waarin volgens de schoolopziener een fout staat. Jacob laat zich echter niet van de wijs brengen en zet de man op zijn nummer. De docent Van Bühl klopte Jacob op de schouder: 'Je hebt het goed gezegd en dapper verdedigd.'

Hongerig naar bed

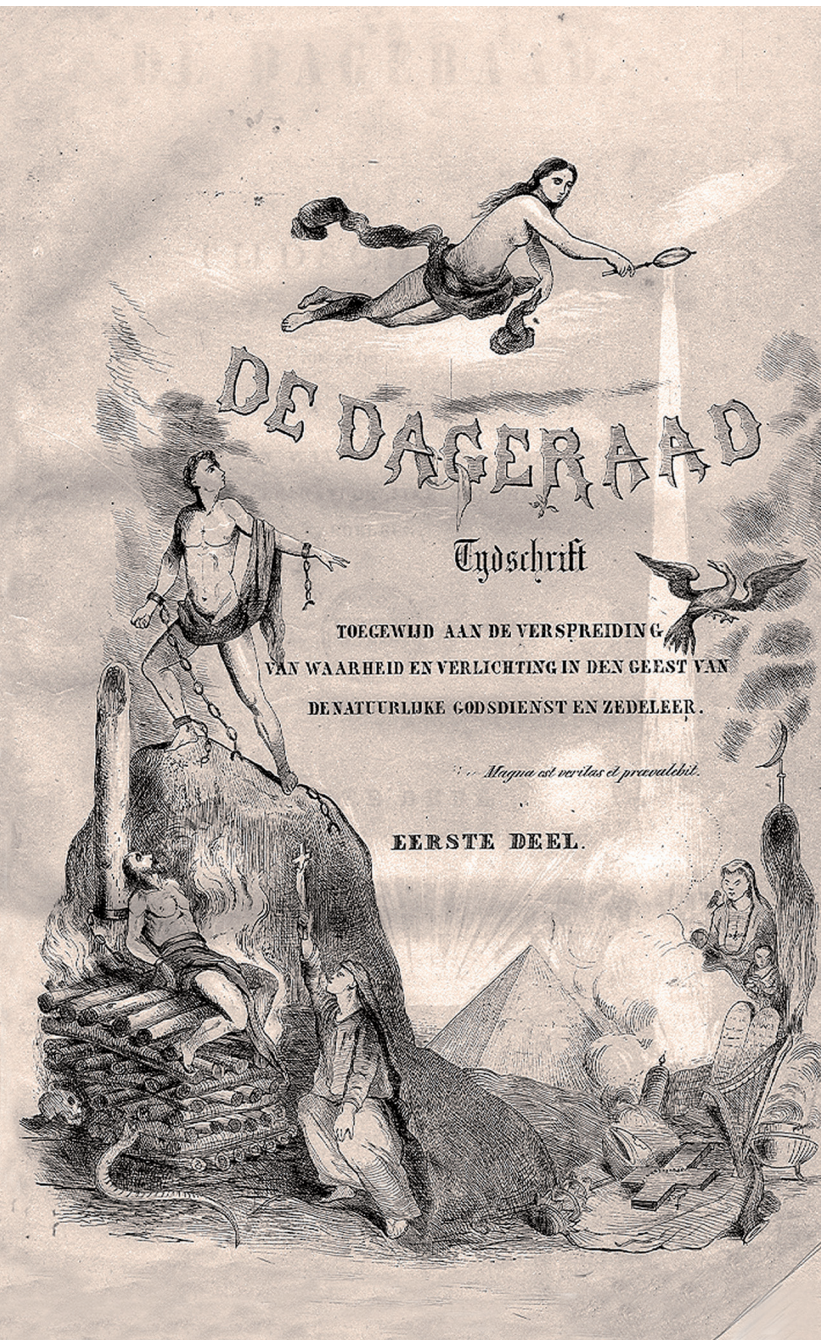
Jacob en zijn jongere broer Frits, beide levendige kinderen zoals Moleschott zelf beschrijft, bezoeken in Boxtel een opvoedingstehuis dat een goede naam had en waaraan meer dan twintig kinderen uit vooraanstaande families waren toevertrouwd. Over het onderwijs is Jacob zeer te spreken. De lichamelijke verzorging en maaltijden laten te wensen over. 'Een paar dunne sneetjes brood met kaas, we gingen vaak hongerig naar bed. In de soep ontdekten we soms grassprietten.'

foto links: Maria Strecker, de echtgenote met wie Moleschott meer dan veertig jaar getrouwd is. In 1892 pleegt zij zelfmoord.

foto rechts: Jacob Moleschott op middelbare leeftijd, actief als hoogleraar en volksvertegenwoordiger in Italië.

Soms is het eten zo slecht dat leerlingen denken dat het tot de opvoeding hoort om met tegenzin en walging je bord leeg te eten. Jacob en zijn broer gaan er lichtvoetig mee om. Had hun moeder ze niet voorghouden dat het elders nimmer beter kon zijn dan thuis?

Het leslokaal moet dienen als speel- en ontspanningsruimte. Jacob hierover: 'Hoofdvermaak in de winter was om stukjes zwavel tegen de hete kachel te strijken en ons te vergapen aan de blauwe vlammen. Appeltjes braden vonden we ook wel leuk.' Ook snijden de leerlingen gezichten in pom-

Vrijdenkersbeweging De Dageraad bracht een eigen tijdschrift uit. De eerste aflevering opende met de stelling: 'Wat ieder mensch moet gelooven behoort ook voor ieder mensch begrijpelijk te zijn.' Rond 1880 groeide bij de beweging de aandacht voor het materialisme van Moleschott. Hij werd later zelfs erelid. (Koninklijke Bibliotheek)

poenen en brengen daarin lichtjes aan, waarna zij ze op de kerkhofmuur plaatsens langs het opvoedingstehuis. Alle pret ten spijt, er is ook huiver als ze in het donker over het kerkhof lopen. 'Ik zag dan wel eens dwaallichtjes,' vertelt Jacob later. Het verblijf in Boxtel duurt niet zo lang. Als Jacob en Frits mazelen krijgen, haalt hun bezorgde moeder hen met de koets naar huis om hen daar meteen in een warm bad te stoppen. Jacob hierover: 'Mijn kop stond op barsten en ik vroeg mijn vader om in ieder neusgat een bloedzuiger te plaatsens. Dat hielp.'

Goede oude wijn

Na 1837 studeert Jacob Moleschott genees- en verloskunde aan de universiteit van Utrecht. Hij voelt zich echter niet erg thuis in de kleine Nederlandse academische wereld en vertrekt in 1842 naar het Duitse Heidelberg om zijn studie geneeskunde te vervolmaken. De natuurwetenschappen vormen voor hem de basis van de geneeskunde, heel iets anders dan de in zwang zijnde speculatieve natuurfilosofie en het 'overtollig geloof in wonderen' zoals hij in een van zijn hoofdwerken *Die Kreislauf des Lebens* stelt. Aan de basis van de geneeskunde liggen volgens Moleschott scheikunde, mechanica en anatomie, meer dan speculatieve natuurfilosofie. Hij vertoeft veelvuldig in de vriendenkring van Berthold Auerbach, een van

de meest populaire Duitse volksschrijvers van de negentiende eeuw. Auerbach is een vurig natuurvereerder en pantheïst. In de huiselijke kring van deze gevierde auteur ontmoet Moleschott zijn latere vrouw Maria Strecker. Hij zal er meer dan veertig jaar gelukkig mee getrouwd zijn, zoals hij zelf schrijft.

Tussen 1845 en 1847 is Moleschott toch weer in Utrecht werkzaam. Daarna doceert hij tot 1854 te Heidelberg. Vanuit zijn materialistische visie schrijft hij in 1850 *Leer der voedingsmiddelen voor het volk*. Hierin verwerpt hij de gedachte dat de geest los van het lichaam functioneert. Hij geeft praktische voedingstips. Moleschott beschouwt het denken als een bijproduct van een chemisch en fysisch proces in de natuur. De verbetering en de verheldering van het verstand wordt bevorderd door een goede toevoer van noodzakelijke bestanddelen naar de hersenen. Dus legt hij diëten voor aan filosofen en kunstenaars. Bejaardenhuizen zouden elke dag 'goede oude wijn' moeten schenken. Armen zouden gezonder worden en beter gaan denken als zij meer erwten en bonen konden eten, en meer 'roggebrood met vleesch'. Een verbod op bier en sterke drank ziet Moleschott niet zitten: alcohol stimuleert volgens hem het verbrandingsproces en verkleint de eetlust. In Heidelberg wordt hij al snel ontslagen om zijn materialistische denkbeelden. Hij krijgt ook het verwijt dat hij de jeugd besmet met immorele gedachten. In 1856 wordt hij hoogleraar in de fysiologie te Zürich, in 1861 in Turijn. In deze stad staat hij, met andere vooruitstrevende intellectuelen aan de basis van een beweging die als eerste in Europa pleit voor crematie als alternatief voor begraven.

In zijn boek *Die Kreislauf des Lebens* stelt hij dat het menselijk lichaam een deel van de kringloop der natuur is en daarom na de dood tot nut dient van de levenden. Dat kon gebeuren door dodenakkers aan te leggen die na een paar jaar werden ingezaaid of door de doden te cremeren en de as te gebruiken om de grond vruchtbaar te maken.

In Moleschotts visie staat het brein niet los van het lichaam, het denken is evengoed afhankelijk van de juiste stoffen (zoals fosfor). Vrije wil, moraal, eigen verantwoordelijkheid, geheugen, taal: ze zitten verstopt in de grijze massa van onze hersenen. Met de erkenning dat biochemische processen in onze hersenen van vitaal belang zijn, legt Moleschott de basis voor de moderne neurologie. Zo ontstaat Moleschotts beroemdste uitspraak: *Ohne Phosphor keine Gedanke*. De menselijke geest staat niet los van de materie maar is verankerd in de hersenen.

Kiesrecht en echtscheiding

In 1876 wordt hij, inmiddels genaturaliseerd tot Italiaan, senator in het Italiaanse parlement. Hij maakt deel uit van de antiklerikale, links-democratische fractie. Vanaf 1879 is hij hoogleraar aan de Universit  Sapienza in Rome. Hij neemt het op voor de door misoogsten en aardappelziektes geplaagde paupers op het Italiaanse platteland. Kennis en wetenschap dienen voor hen allereerst om de mens en zijn samenleving beter en gelukkiger te maken. Moleschott trekt zich de sociale en politieke kwesties aan. Als materialist richt hij zich niet zozeer op hoogdravende politieke theorieën of op hervormingen van het staatsbestel maar juist op 'stoffelijke behoeften' van de bevolking. Voor Moleschott was de toekomst aan het socialisme en niet aan de 'gemakzuchtige bezitter' die zijn eigendommen voor de armen tracht af te schermen.

Moleschott is een van de eerste parlementariërs in Europa die al in 1880 pleit voor invoering van het vrouwenkiesrecht. Zijn opvattingen over de positie van de vrouw zijn uitgesproken vooruitstrevend. Zo stelt hij: 'Heeren Senatoren, ik weet niet of de domste onder de vrouwen nog dommer is dan de domste onder de mannen, maar wat ik wel weet (zijn gehoor lacht en maakt rumoer) is, dat de begaafdste onder de vrouwen alle mannen overtreft door gevatheid van inzichten, door

Een borstbeeld van Jacob Moleschott in de Università Sapienza in Rome. Het borstbeeld is een geschenk van de studenten aan de universiteit en Jacob Moleschott ter gelegenheid van zijn 25-jarig jubileum als hoogleraar in oktober 1892.

fijnheid van tact'. Het rumoer en hoongelach in de senaat ten spijt, Moleschott gaat onverstoorde door: 'Aan vrouwen vertrouwen wij de opvoeding toe onzer kinderen, het bestuur van het huis, het bewaren van onze eer. Dan kun je vrouwen het kiesrecht voor het gemeentehuis niet ontzeggen onder het motto: Gij kunt hier noch met eene gedachte, noch met eene stem binnentreden; gij zijt niet verstandig, niet beschaafd, niet voorzienig genoeg daarvoor.' Onder boegeroep en fluitconcerten voorspelt Moleschott dat vrouwen in de toekomst het recht op echtscheiding zullen verwerven. Hij eindigt zijn betoog met een voor die tijd bijzondere voorspelling: 'En wij zullen meer zien. Wij zullen zien dat die vrouwen, aan welke wij nu niets anders dan het kiesrecht willen toekennen, ook verkiesbaar zullen zijn. Zij zullen ook deel uitmaken van het parlement.'

Vrijdenkersbeweging

De onthulling van het Giordano Bruno-monument nabij de pauselijke staat wordt door het orgaan van de Nederlandse vrijdenkersbeweging, De Dageraad, de kroon op 'een eeuw van vooruitgang' genoemd. Immers, volgens dit blad luidde honderd jaar eerder de Franse Revolutie de vooruitgangsidee pas goed in.

Met een gevulde maag is het goed denken, en daarvoor moesten mensen ook alle vrijheid krijgen. Moleschott is in 1880 betrokken bij de oprichting van de World Union of Freethinkers. Vrij denken betekende voor hem niet de vrijheid om alles te zeggen wat je wilt. Vrij denken betekent in zijn opvatting ook dat ieder mens het recht moest hebben op eigen religieuze overtuigingen. Vrijheid betekent voor Moleschott evenmin dat de overheid zich nergens mee moet bemoeien. De overheid heeft juist tot taak de materiële voorwaarden te scheppen waardoor mensen vrij kunnen worden. Met deze opvatting van vrijheid legt Moleschott een voedingsbodem voor het socialisme en andere emancipatiebewegingen in Italië en Nederland.

Roemrijk Bosschenaar

In de vaderlandse cultuurgeschiedenis is Moleschott een grote onbekende gebleven en zelfs kenner van de vrijdenkersbeweging en het anarchisme Anton Constandse noemt hem in 1981 nog 'een Duits filosoof'. Ook in zijn geboortestad geniet Moleschott nog steeds weinig bekendheid. Dat hij in het vooroorlogse 's-Hertogenbosch niet in beeld is, spreekt voor zich. Hij is immers antiklerikaal, ongelovig en materialist.

Een pleidooi voor een eerbetoon voor Moleschott moet in het vooroorlogse, Roomse 's-Hertogenbosch van een vrije geest komen. Dat is de Deurnese arts en schilder Hendrik Wiegersma. Volgens Theo Hoogbergen, redacteur van een biografie over Wiegersma, is de schilder-arts ronduit

antiklerikaal. 'Ik was eens bij hem bezoek. Hij opende een fles wijn voor me en rook aan de kurk en zei toen: 'Slechte wijn. Komt zeker van de pastoor,' herinnert Hoogbergen zich.

In de liberaalgetinte *NoordBrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant* pleit Wiegersma voor erkenning van 'deze wereldvermaarde geneeskundige en wijsgeer, een ontdekker op het gebied van de biologie en physiologie'. Moleschott mocht dan 'Italiaan' zijn, 'er is in den vreemde geen dag voorbijgaan zonder een nostalgisch verlangen naar zijn geboortegrond, naar den Deuterenschedijk waar hij eens genoot van de waterviolieren'. Deze 'roemrijke Bosschenaar' verdient erkenning, aldus Wiegersma. ■

Literatuurlijst

- B. Gasenbeek, J.C.H. Blom, J.W.M. Nabuurs, *God noch autoriteit, geschiedenis van de vrijdenkersbeweging in Nederland* (Den Haag 2006).
- R.E. de Haan, 'Jacob Moleschott', in: *Mannen van betekenis in onze dagen* (Haarlem 1883) 235-302.
- R.J.C.V. Laage, *Jacques Moleschott, een markante persoonlijkheid in de 19^e eeuwse fysiologie?* (Zeist 1980).
- J.A.W. Moleschott, *Aus meinem Leben, auto biografische aantekeningen* (Rome 1891).
- J.A.W. Moleschott, *Für meine Freunde, Lebenserinnerungen* (Giessen 1894).
- J.A.W. Moleschott, *Leer der voedingsmiddelen voor het volk* (Utrecht 1850).
- E. Morselli, J. van den Ende, *Jacobus Moleschott (et al), Giordano Bruno, een martelaar der vrije gedachte* (Amsterdam 1889).

- V.J.B.M. Peeters, *Jacobus Moleschott, de eenheid des levens*, (Rotterdam 1989).
- M. Wielema, *Jacob Moleschott (1822-1893), monist of materialist?* (Rotterdam 1993).
- G. Cosmacini, *Il medico materialista. Vita e pensiero di Jakob Moleschott* (Milaan 2004).
- R. van Raak, 'Jacob Moleschott, voedingsbodem van het socialisme', in: *Spanning*, maart 2009 (Amersfoort).
- S. Thissen, *De lange weg van Den Bosch naar Italië: Jacob Moleschott (1822-1893) klokkenluider en ecooloog* ('s-Hertogenbosch 2010).

Bronnen

- *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbosch courant*, juli 1935.
- Koninklijke Bibliotheek, Historische krantenverzameling: www.kb.nl
- Genealogie Jacob Moleschott, Stadsarchief 's-Hertogenbosch

Oproep

Frans van Gaal begon een petitie voor een blijk van erkenning voor Jacob Moleschott in zijn geboortestad. U kunt deze petitie tekenen op www.fransvangaal.nl